

ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЯ І КУЛЬТУРНА РЕВОЛЮЦІЯ
В ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УРСР:
ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ КАДРІВ

Після возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною у відсталому аграрному краї розпочалися соціалістичні перетворення. Однак вони були перервані Великою Вітчизняною війною. Внаслідок розрухи промисловість краю наприкінці 1945 р. давала тільки 50% продукції від рівня 1940 р. Але вже в 1947 р. обсяг промислової продукції досяг довоєнного рівня, а в 1958 р. перевищив його у 6,2 раза, в той час як продукція промисловості УРСР у цілому зросла втричі. Таким чином, темпи розвитку промисловості західних областей перевищували середньореспубліканські. Її питома вага у валовій продукції промисловості республіки зросла з 3% у 1940 р. до 1% у 1965 р. Це свідчило про те, що рівень розвитку західних областей наближався до середньореспубліканського (хоча в цілому він і досі ще відстає, що зумовлено великою мірою низьким вихідним рівнем розвитку краю, викликаним тривалим іноземним пануванням, об'єктивними відмінностями в розміщенні виробничих сил на території республіки, пов'язаними з наявністю тих чи інших ресурсів). Створювалися нові галузі промисловості. Випереджаючими темпами зростали машинобудування і металообробка: їх валова продукція в 1950 р. збільшилася порівняно з 1940 р. майже у 8 разів. У 1958 р. продуктивність праці в промисловості Західної України перевищувала рівень 1940 р. більш як удвічі. На 1958 р. валова продукція промисловості перевершила обсяг продукції сільського господарства: край став індустріально-аграрним.

Цих успіхів було досягнуто в ході соціалістичних перетворень у регіоні, тієї великої допомоги, яку подали трудящі інших областей УРСР, братніх союзних республік. В роїш четвертої п'ятирічці на Західну Україну було перебазовано ряд промислових підприємств із центральних та східних регіонів країни. На постійну роботу туди

1. Ковальчак Г.І. Розвиток промисловості в західних областях України за 20 років Радянської влади, 1939-1958. -К., 1965. -С.56,60; Торжество Історичної справедливості. - Львів, 1968. -С.697, 729.

прибуло майже 20 тис. кваліфікованих робітників та понад 2 тис. інженерно-технічних працівників.

Однак професор Долаверського університету /США/ Я.Білінський, порушуючи в своїй монографії "Друга радянська республіка" (1964р.) питання про цю допомогу, заявляє, що вона загострювала проблему нестачі місцевих кадрів і стимулювала русифікацію освіти й культури. Саме з цих позицій він розглядає й приїзд до західних областей УРСР нафтовиків з Азербайджану й Татарії для подання допомоги в експлуатації місцевих нафтопромислів. (Раніше на них було зайнято багато робітників-поляків. Згідно з домовленістю між СРСР і країнами народної демократії, у 1944-1946 рр. із Західної України до Польщі виїхало близько 800 тис. чол., переважно поляків, до Чехословаччини - понад 40 тис. чехів і словаків. З Польщі та Чехословаччини виїхали, головним чином у західні області УРСР, понад 500 тис. українців¹. Під таким же кутом зору він розглядає й направлення безробітних, некваліфікованих робітників із західних областей в інші області УРСР з метою забезпечення їх роботою, здобуття ними необхідної кваліфікації. Щоправда, в іншій своїй праці (видання 1971 р.) Я.Білінський, оцінюючи прибуття кваліфікованих фахівців з інших районів країни, хоч і з певними застереженнями, все ж піше, що "до деякої міри це було доцільно з економічних причин".

І справді, фахівці, які прибули до Західної України, допомогли місцевому населенню швидко оволодіти новими професіями. Робітничий клас краю поповнювався в основному за рахунок сільської молоді. Найбільш масовим було навчання безпосередньо на виробництві. На початок 50-х років чисельність робітничого класу західних областей у порівнянні з 1939 р. зросла приблизно в 1,5 рази й досягла понад 400 тис. чол. Ось які дані наїздить радянський дослідник Г.І.Коваччак: у 1945р. середньосписочна кількість промислових робітників (включених до складу промислово-виробничого персоналу) становила 89 тис, а в 1950 р. - 270 тис. Значні зміни сталися й у національному складі робітників. До возз'єднання кадри української національності становили менше половини, тепер - близько 70%. До 2/3 кадрів, зайнятих у промисловості, будівництві і на транспорті, становили уродженці західних областей УРСР. Наприклад, у промисловості Львівської області - 56%, в тому числі серед

¹ История Украинской ССР. - Киев, 1985. -Т.9. -С.108-109.

робітників - 64%; в промисловості Івано-Франківської, Чернівецької та інших областей частка місцевого населення серед робітників становила 64-68%, серед усіх працюючих - 65-65%¹. Як відзначав заступник директора Канадського Інституту українських досліджень при Альбертському університеті Б.Кравченко, внаслідок індустріального розвитку західних областей частка українців на початок 60-х років підвищилась у складі робітничого класу Прикарпаття до 90%².

Формуванню кваліфікованих місцевих кадрів сприяла культурна революція, що розгорнулася в західних областях УРСР. Наприкінці четвертої п'ятирічки було впроваджено загальну початкову освіту. Якщо в 1940 р. в селах краю налічувалося близько 30 семирічних і середніх шкіл, то в 1950 р. - понад 360. Я.Білінський відзначає, що до воз'єднання рівень початкової освіти на селі був набагато нижчим, ніж у місті, середніх шкіл майже не було, а за Радянської влади в селах краю було створено "мережу початкових та середніх шкіл, яка відповідала необхідним умовам". Б.Кравченко підкреслює, що переважали школи з українською мовою навчання.

Школи західних областей /дані на 1948/49 навч. рік/

Мови навчання	Початкові	Семирічні	Середні
Українська	4499	2061	355
Російська	28	58	52
Молдавська	68	37	3
Угорська	75	27	-
Польська	2	1	3
Румунська	12	1	

Значно зросла кількість вузів і студентів. До воз'єднання в

1. Ковальчак Г.І. Назв. праця. – С.46. У Львові з 13,7 тис. робітників українців було тільки 2360 - 17% (Мартинів А.И. Деятельность Коммунистической партии Украины по созданию и развитию машиностроительной промышленности в западных областях республики /1944-1961/: Автореф.дисс.канд.ист.наук.-Львов, 1967. - С.13). Взагалі, на наш погляд, радянські дослідники мають докладніше вивчити зміни у національному складі робітничого класу та інтелігенції західних областей УРСР.

2. Він посилається на працю: Макаруч С.А. Рабочая семья на украинском Прикарпатье // Этнографическое изучение быта рабочих. -М., 1966. -С.80.

краї було лише 5 вузів, напередодні війни – вже 15, у першому післявоєнному 1944/45 навчальному році - 14, а в 1959/ 60 - 22. З 1944 по 1959 р. кількість студентів на стаціонарних відділеннях зросла у 6 разів і становила в 1959 р. майже 35 тис. осіб, тобто більш як утричі перевищувала показник 1939 р. Загальна кількість студентів усіх форм навчання становила у 1950/51 навчальному році 33,7 тис, в 1959/60 - 65,1 тис. В 1959 р. на кожні 10 тис. чол. у західних областях УРСР припадало 83 студенти, тобто у 1,7 раза більше, ніж у Канаді, 2,1 - ніж у Франції, 2,4 - ніж в Італії, у 3 рази - ніж в Австрії. Це було також майже у 6 разів більше, ніж в буржуазно-поміщицькій Польщі в 1937/38 навчальному році¹.

Після возз'єднання у вузах краю вільно зазвучала українська мова. Відбулися корінні зміни в національному складі студентів і викладачів. Якщо в 1938/39 навчальному році студентів-українців у Львівському університеті налічувалося 12,8%, то в 1950 р. українці становили 69,4% студентів львівських вузів (росіяни - 20,5%, євреї - 6,1%, поляки - 1,6%, білоруси - 1,4%, інші національності 1,0%). Уже в 1946 р. уродженців західних областей було в вузах краю 37%, в 1949 р. у 9 львівських вузах - майже 44% /в тому числі в торгово-економічному інституті - 22%, університеті - 32%, політехнічному - 36%, медичному - 47%, педагогічному - 49,6%, сільськогосподарському - 84,5%/ . У 1953 р. серед зарахованих на денні відділи вузів західних областей уродженців краю було 56,3%. У 1958 р. серед зарахованих до цих вузів 71% становили українці, 62% - уродженці краю. Випускники вузів західних областей направлялися на роботу переважно в ці області². Слід додати, що уродженці краю навчалися також і у вузах за межами регіону.

Якщо до возз'єднання українці практично не мали доступу до викладання у Львівському університеті, то вже в 1949/50 навчальному році з 297 викладачів університету українців було 147 (росіян - 88, євреїв - 31, білорусів - 11, поляків - 10/. В Ужгородському університеті в 1958/59 навчальному році з 211 викладачів українців було 130 (росіян - 50, євреїв - 17, білорусів -5 і т.д.).

Провадилася робота по підготовці викладачів з місцевого населення. У 1947 р. їх було 339 (17,1%), в 1950/51 навчальному році

1. Стеблій Ф.І. Розвиток вищої освіти в західних областях УРСР в 1944 -1960 рр. // З історії Української РСР: Зб.статей. - К., 1963. - № 8. -С. 84,86,94,98.

2. Там же. -С.92.95-96: История Украинской ССР. -Т.9. -С.139,482.

- 341 (15,5%), в 1953/54 - 495 (18,7%)¹. У 1958 р. серед викладачів Львівського університету було 293 українці, з них - 114 уродженців краю.

Соціалістичні перетворення, що розпочалися в західних областях УРСР після їх визволення від фашистських окупантів, відбувалися в дуже складних умовах - післявоєнна розруха, гостра боротьба з бандами українських буржуазних націоналістів, яких імперіалістичні кола Заходу намагалися використати у "холодній війні" проти СРСР. Соціалістичні перетворення в Західній Україні ускладнювалися й через те, що в умовах адміністративно-командної системи керівництва країною, насадження культу особи великого поширення набули адміністрування, порушення соціалістичної законності, панували догматичні схеми, недооцінювалися особливості Західної України, до значної частини місцевої інтелігенції ставилися з недовірою, застосовували шаблонний, формальний підхід. Великої шкоди завдали безпідставні обвинувачення ряду діячів у націоналізмі. І хоч, наприклад, перший секретар ЦК КП/б/У М.С.Хрущов говорив про те, що тих, хто порушує соціалістичну законність, треба не тільки знімати з роботи, а й виключати з партії й віддавати під суд, подолати зловживання владою й навіть злочини в умовах адміністративно-командної системи керівництва, культу особи, фактичної відсутності контролю знизу за роботою більшості працівників державного апарату, особливо апарату МВС, не було можливим. Це позначалося і на реально існуючій проблемі нестачі місцевих кадрів серед керівних працівників.

Висвітлюючи цю проблему, буржуазні українознавчі розглядають негативні явища періоду культу особи як іманентно властиві соціалізму. При цьому ігноруються об'єктивні причини даної проблеми. Кваліфікованих фахівців не вистачало тому, що до возз'єднання край був відсталим. Величезних втрат завдала війна. Так, у цілому по республіці за період війни з різних причин вибуло понад 60% депутатів місцевих Рад, а по західних областях - понад 80%². Для підготовки фахівців не вистачало молоді із середньою освітою. План набору в багатьох вузах не виконувався. Так, Львівський педінститут повинен був прийняти в 1944 р. на всі курси денного відділу 700 осіб, а прийняв лише 200. На початку того навчального року у вузах Львова за штатним розкладом мало бути 1006 викладачів, а працювало лише 479³.

1. Стеблій Ф.І. Назв.праця. -С.90.

2. Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза. - Т.3. -С.172.

3. Стеблій Ф.І. Назв.праця. -С.88,91.

Для розв'язання проблеми нестачі місцевих кадрів на керівній роботі докладалося багато зусиль. Уже на кінець 1945 р. більше половини всіх керівних працівників західних областей УРСР 26606 чол. - становили місцеві активісти. У липні 1946 р. у виконкомах районних та сільських Рад налічувалося 87,5% працівників з місцевого населення¹.

І все ж кадрова проблема не була вирішена. Так, на вересневому (1946 р.) Пленумі ЦК КП/б/У зверталася увага на той факт, що в західних областях на 16 129 посадах номенклатури обкомів КП/б/У було лише 2097 працівників з місцевого населення, тобто 13,9 % (по окремих областях ще менше: в Чернівецькій - лише 3%, Станіславській - 7,6%)². На Пленумі також відзначалося, що у земельних і заготівельних органах їх було 12,1%, у радянських планових та торговельних органах - 30%. На посади голів виконкомів міських і районних Рад було висунуто тільки 31% представників місцевого населення. На травневому /1952р./ Пленумі ЦК КП/б/У відзначалося, що в ряді західних областей мало дбають про виховання і висування місцевих кадрів, віддають перевагу вимогам до вищестоящого керівництва надсилати досвідчених працівників замість того, щоб виховувати їх у себе³.

13 червня 1953 р. було надруковано коротке повідомлення про роботу Пленуму ЦК Компартії України. В ньому говорилося: "Цими днями відбувся Пленум ЦК КП України... Пленум визнав незадовільним керівництво ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР західними областями України. Пленум відмітив, що Бюро ЦК і секретар ЦК КП України Мельников у своїй практичній роботі допустили перекручення ленінсько-сталінської національної політики нашої партії, які виявилися в порочній практиці висування на керівну партійну і радянську роботу в західних областях України переважно працівників з інших областей УРСР, а також у фактичному переведенні викладання в західноукраїнських вузах на російську мову. Пленум викрив великі помилки в справі організаційно-господарського зміцнення колгоспів у західних областях України." Л.Г.Мельнико-

1. Червиш Й.Д. Комуністична партія України - організатор соціалістичних перетворень на селі в західних областях УРСР /1939-1958/. - Львів, 1963. -С.74; Масловский В.И. В борьбе с врагами социализма.-Львов, 1984.-С.76,113.

2. Червиш И.Д. Назв.праця. -С.88.

3.Рад.Україна. -1952. - 30 лип.

ва було знято з поста першого секретаря ЦК Компартії України (він займав його з грудня 1949 р.) і виведено із складу Бюро ЦК Компартії України¹. Через кілька днів в газеті "Правда України" відзначалося, що "незнання працівниками міністерства /сільського господарства та заготівель УРСР - О.Г./ місцевих умов, специфічних потреб сільського господарства західних областей, шаблонний, огульний підхід до планування призвели до великих недоліків і помилок, до серйозного відставання ряду районів і колгоспів краю", "над планомірною ж підготовкою кадрів з місцевих жителів по-справжньому не думали".

У червні 1953 р. після Пленуму ЦК Компартії України у західних областях відбулися пленуми обкомів партії. На них також говорилося про негативні явища у сфері міжнаціональних відносин, у тому числі необґрунтоване розширення сфери викладання російською мовою не тільки у вузах, але в ряді областей і в середніх та середніх спеціальних навчальних закладах. Вказувалося на хиби у роботі бюро обкомів партії. В передовій статті "Послідовно проводити ленінсько-сталінську національну політику партії", надрукованій у "Радянській Україні" 26 червня 1953 р., відзначалося: "Партія не раз вказувала на необхідність висування в усі партійні, радянські, господарські і культурно-освітні установи кадрів з корінного населення, які віддані радянському народові, знають побут, звичаї місцевого населення, можуть вести державні справи рідною мовою..., додержуючись при цьому партійного принципу добору кадрів за їх політичними і діловими ознаками". Підкреслювалось "політичне значення викладання у вузах, ведення культурно-освітньої і агітаційно-пропагандистської роботи українською мовою".

У червні 1953 р. відбулися пленуми ЦК Компартії Латвії та Литви. В повідомленнях про їх роботу також відзначалося, що на керівну роботу в цих республіках погано висувалися кадри корінної національності, були серйозні помилки в керівництві колгоспним будівництвом.

1. Рад. Украла .- 1953.- 13 червня (Л.Г.Мельников у 1953-1955рр. був послом СРСР у Румунії, Після 1955 р. - міністром будівництва підприємств вугільної промисловості СРСР, першим заступником Голови Ради Міністрів Казахської РСР, головою Держгірничтехнагляду Казахської РСР і РРФСР, у 1966-1981 рр. головою Держгірничтехнагляду СРСР / Правда.-1981.-18 апр.; УРЕ.-Т.6. - К.,1981.- С.451).

2.Правда України.- 1953. - 16 юнія.

В останній час у радянській пресі з'явилися публікації /серед них - мемуари К.Симонова/, де говориться про те, що після смерті Сталіна Берія вжив рід заходів до того, щоб завоювати собі популярність у країні, і насамперед, у державному та партійному апараті. Ці дії порівнюються з його тактичним ходом у 1938 р., коли відбулося короточасне, часткове пом'якшення репресій¹.

Буржуазний українознавець Я.Білінський вважає, що пленуми ЦК Компартії України, Латвії, Литви, які відбулися у червні 1953р., також були використані Берією для того, щоб продемонструвати свій "гнучкий" підхід до питань міжнаціональних відносин і тим самим заручитися підтримкою республіканських парторганізацій. Я.Білінський посилається при цьому і на точку зору буржуазних радянологів Дж.Армстронга, Р.Конквеста.

Радянські історики ще мають дати відповідь на цю гіпотезу, виявити, яку відповідальність за негативні явища ніс особисто Мельников, наскільки обґрунтованими були обвинувачення його та очолюваного ним тогочасного керівництва ЦК Компартії України у безпідставному переведенні викладання в вузах західних областей російську мову (проаналізувати, чи можна це якоюсь мірою пояснити тим, що відсталість краю на той час ще не була подолана і внаслідок цього існувала необхідність залучати кваліфікованих викладачів також з інших республік), які були масштаби цього явища. Поки що радянські історики взагалі обминають рішення цього пленуму. (Що ж до намагань Барії використати проблеми у сфері міжнаціональних відносин на свою користь, то в радянській історіографії лише поврюється одна з тез передової статті "Правда" від 10 липня 1953 р. про викриття антинародної діяльності Берії: "Різними підступними прийомами Берія намагався підірвати дружбу народів СРСР - основу основ багатонаціональної соціалістичної держави і головну умову всіх успіхів братніх радянських республік, посягти розбрат між народами СРСР, активізувати буржуазно-націоналістичні елементи в союзних республіках"./

Безперечно, активнішому висуванню на керівні пости працівників з місцевого населення сприяла демократизація суспільно-політичного життя країни, розпочата після 1953 р. Це можна побачити на прикладі ставлення до колишніх членів Комуністичної партії Західної України (КПЗУ). В умовах культу особи Виконком Комінтерну на основі провокаційних обвинувачень у 1938 р. прийняв безпідстав

1. Знамя. - 1988. - № 4. - С.113-114.

не, політично шкідливе й безвідповідальне рішення про розпуск Комуністичної партії Польщі та її складових частин - КПЗУ і КПЗБ.

"Революційний рух трудящих був обезглавлений в період могутнього піднесення антифашистської боротьби та національно-визвольного руху в Західній Україні. Напередодні розв'язування німецьким фашизмом другої світової війни розпуск КПП, КПЗУ та КПЗБ об'єктивно сприяв мерзенному антирадянському цькуванню, котре вела згряя агентів німецького фашизму з т.зв. організації українських націоналістів /ОУН/. Після визволення Західної України в 1939 р. вони намагалися видати себе за справжніх представників народу, гальмувати соціалістичні перетвореній в західних областях республіки"¹. І хоча можна навести приклади активної участі в соціалістичному будівництві колишніх членів КПЗУ (Я.Галан), але в умовах культу особи, коли на КПЗУ лежало тавро політичної недовіри, багатьох з тих, хто був раніше у лавах КПЗУ, репресували. В 1947 р. було частково вирішене питання про прийняття до КП/б/У колишніх членів КПЗУ, хоч у вересні 1950 р. їх прийом було припинено, а з червня 1951 р. вони були прирівняні до вихідців з буржуазних та дрібнобуржуазних партій. Кращими були справи на Закарпатті, де в грудні 1945 р. Комуністична партія Закарпатської України (створена в листопаді 1944 р.) була прийнята до ВКП/б/ на правах обласної парторганізації.

Історична справедливість була відновлена після того, як про необгрунтованість розпуску КПП було сказано в Заяві Центральних Комітетів КПРС, ПОРП, комуністичних партій Італії, Болгарії, Фінляндії, надрукованій під час роботи XX з'їзду КПРС у газетах "Трибуна люду" 19 лютого і "Правда" 21 лютого 1956 р. В заяві було сказано, що звинувачення проти Компартії Польщі "було основано на матеріалах, фальсифікованих викритими згодом провокаторами". У серпні 1956 р. ЦК КПРС і ЦК Компартії України прийняли постанову про відновлення партійного стажу всіх членів КПРС, які були членами КПП, КПЗУ, КПЗБ.

У рядах парторганізацій краю зросла частка представників корінної національності. Так, у Чернівецькій обласній парторганізації на початок 1948 р. українці становили 37,1%, росіяни -42,4% інші національності - 20,5%, а на початок 1993 р. українців було вже 53,3%, росіяни - 27,21, молдаван і румунів – 6%, представників інших націо

1. За правдивое освещение истории Коммунистической партии Западной Украины //Коммунист. - 1963. - № 10. - С.45.

нальностей - 13,5%.

Підіб'ємо підсумки. Після війни в західних областях УРСР, як і в інших регіонах СРСР, були поширені негативні явища, пов'язані великою мірою з адміністративно-командною системою керівництва, культом особи, властивим їм догматичним і схематичним мисленням, явно недостатньо враховувалася специфіка краю. В умовах, коли в Західній Україні розгорнулася гостра класова боротьба, все це мало особливо негативні наслідки. Однак не можна не помічати й того незаперечного факту, що соціалістична індустріалізація та культурна революція в західних областях УРСР спричинили формування в краї, насамперед з його уродженців, численних робітничого класу та інтелігенції, у складі яких українці стали переважати. Складнішими були справи з підвищенням представництва місцевих кадрів серед керівних працівників, але і в цій сфері відбулися певні позитивні зрушення. Проти негативних наслідків культу особи було розпочато боротьбу (хоч і не послідовну) в ході демократизації суспільно-політичного життя країни після 1953 р. Однак, вона була перервана у другій половині 60-х років. Весь цей комплекс проблем ще потребує, на наш погляд, глибокого аналізу радянською історіографією.